

Arhivsko gradivo republiške organizacije Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije 1945-1990

MATEJA JERAJ

Socialistična zveza delovnega ljudstva Jugoslavije (SZDLJ) se je razvila iz Ljudske fronte Jugoslavije (LFJ), ki je bila ustanovljena med 2. svetovno vojno (1941) pod vodstvom KPJ kot politično enotna množična organizacija z namenom, da bi se bojevala proti okupatorju. Pobudo za nastanek tovrstnih organizacij je dala Kominterna, ki je po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo zahtevala od vseh komunističnih partij, naj se v boju proti silam osi čim širše politično povezujejo, tudi s predstavniki tako imenovanih meščanskih organizacij. V Sloveniji in na Hrvaškem sta se že leta 1941 oblikovali dve frontni organizaciji, Osvobodilna fronta (OF) slovenskega naroda in Enotna narodnoosvobodilna fronta Hrvaške, medtem ko so drugod večinoma delovali le oblastni organi osvobodilnega gibanja, Fronta kot enotna politična organizacija pa se je tam začela razvijati šele leta 1944. Na 1. kongresu LFJ, od 5. do 7. avgusta 1945 v Beogradu, so se vse jugoslovanske frontne organizacije združile v enotno politično organizacijo za vso državo, ki naj bi povežala vse družbene sile v prizadevanjih za ohranjanje pridobitev NOB. LFJ je v svojem okviru združevala še druge politične organizacije, kot na primer Antifašistično fronto žensk Jugoslavije, mladinsko in sindikalno organizacijo. Na 4. kongresu, od 22. do 25. februarja 1953 v Beogradu, se je LFJ v skladu z družbenimi spremembami in s priporočili 6. kongresa ZKJ preimenovala v SZDLJ, OF Slovenije pa v SZDL Slovenije (SZDLS).¹ Z zakonom o političnem združevanju z dne 27. 12. 1989 je SZDLS² prenehala delovati v dotedanji obliki in se je v letu 1990 preoblikovala v Socialistično stranko Slovenije.

OF oziroma SZDL je bila organizirana po teritorialnem načelu, le do pomladi 1946 so odbori OF delovali tudi v podjetjih in ustanovah. Najvišji organ na republiški ravni je bil do leta 1966 glavni odbor, po tem letu pa republiška konferenca.³

Arhivsko gradivo republiške organizacije SZDL (OF)⁴ hrani Arhiv Republike Slovenije.

Sestavljeno je iz dveh velikih sklopov:

1. Sejni zapisniki kongresov in Glavnega odbora oziroma Republiške konference OF oziroma SZDLS in njegovih organov

2. Arhivsko gradivo tako imenovanih delovnih področij: komisij, oddelkov, koordinacijskih odborov, svetov ipd.

Prvi sklop obsega sejne zapisnike kongresov OF oziroma SZDLS, zapisnike sej, seminarjev, posvetovanj in razgovorov, Glavnega odbora (GO) OF Slovenije, Izvršnega odbora (IO) OF Slovenije, GO SZDLS, Predsedstva SZDLS, organizacijsko-političnega sekretariata Predsedstva GO SZDLS, IO GO SZDLS, Sekretariata IO GO SZDLS, nadzornega odbora GO SZDLS, Republiške konference (RK) SZDLS, IO RK SZDLS, nadzornega odbora RK SZDLS, administrativno-finančne komisije RK SZDLS, Predsedstva RK SZDLS, IO Predsedstva RK SZDLS.

Drugi sklop obsega arhivsko gradivo komisij (npr. komisija za ideološko-vzgojno delo, za založniško dejavnost in tisk, za verska vprašanja, za vas, za ženska vprašanja, za manjšinska in izseljenska vprašanja, volilna komisija, komisija za sodelovanje z družbenimi organizacijami: Zveza prijateljev mladine, Zveza svobod in prosvetnih društev, Ljudska tehnika itd.), oddelkov (npr. oddelk za splošne zadeve), sekcij (sekcija za družbeno-ekonomska vprašanja, sekcija za razvijanje solidarnosti), skupin (skupina za socialno-zdravstvena vprašanja, delovna skupina za politični sistem in vlogo SZDL, skupina za vprašanja komunalnega sistema, skupina za prosveto, kulturo in znanost), konferene (konferenca političnega aktiva, konferenca za družbeno aktivnost žensk), odborov (odbor za spremljanje razvoja krajevne samouprave, odbor za prosveto in kulturo), pripravljalnih odborov (npr. za proslavo 15. obletnice ustanovitve JLA), koordinacijskih odborov /KO/ (npr. KO za pomoč žrtvam imperialistične agresije, KO za hoj proti alkoholizmu in narkomaniji, KO za vprašanja ohranjanja), svetov (npr. svet za strokovno izobraževanje) ter drugih oblik dela Glavnega odbora oziroma Republiške konference OF oziroma SZDL Slovenije (informativna služba, poslanska pisarna, kabinet predsednika), gradivo društev oziroma zvez društev, ki so delovale v okviru SZDL (npr. Zveza ženskih društev), gradivo o založniški in ustanoviteljski dejavnosti SZDL (Časopisno podjetje Delo, Kmečki glas, Cankarjeva založba, Ljudska pravica, Pogodhena skupnost za izdajanje lista Občan, Sodohnost), gradivo o sodelovanju z društvi in klubi (Slo-

¹ Ljudska fronta in Ljudska fronta Jugoslavije, Enciklopedija Slovenije 6, Mladinska knjiga, Ljubljana 1992, str. 275-276.

² Ur.l. SRS 42/1989.

³ Več o tem glej v: ZAL, Gradivo in razprave 11, Vodnik zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1992, str. 58.

⁴ Kategorije arhivskega gradiva republiškega vodstva SZDL so predstavljene v prispevku Mateje Jeraj z naslovom Navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva družbenopolitičnih organizacij, Arhivi VI, št. 1-2, Ljubljana 1983, str. 119-122.

venska izseljenska matica, Cirilmetodijsko društvo katoliških duhovnikov Slovenije, Republiška konferenca klubov Organizacije združenih narodov Slovenije, Zveza prijateljev mladine, Zveza svobod in prosvetnih društev, Ljudska tehnika, Klub zveznih poslancev) in drugo (volitve, pravilniki občinskih organizacij SZDL, statuti, sezname nosilcev spomenice, sezname članov organov SZDL, razgovori, tiskovne konference). To gradivo pa ni bilo vedno odloženo po delovnih področjih, ampak je bilo razvrščeno tudi po temah oziroma določenih vsebinskih sklopih (npr. družbenopolitični sistem Slovenije: občinska skupščina, krajevna skupnost, samoupravne interesne skupnosti, družbenopolitične organizacije; prosveta; knjižnice, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Center za družbenopolitično izobraževanje), po občasni obliki dela oziroma delovnih akcijah (volitve, pomoč Skopju po potresu 1963, SZDL - danes), ali pa po kategorijah oziroma zvrsteh gradiva (statistična poročila, pravilniki, finančno gradivo ipd.).

Gradivu prvega sklopa je ves čas delovanja veljala vsa skrb ustvarjalca, zbirali so ga v internem arhivu, tako imenovani službi za dokumentacijo - tam so ga uredili in popisali ter vodili lepo urejene evidence. Drugi del gradiva pa je ostajal po pisarnah posameznih delovnih področij, bolj ali manj vestno zbran v raznih omarah ali predalih pisalnih miz. Zato smo se odločili, da bomo najprej pripravili podrobnejši popis prvega sklopa arhivskega gradiva republiške organizacije OF oziroma SZDL, čeprav je za raziskovanje posameznih problemov pomembno tudi poznavanje gradiva posameznih delovnih področij (npr. pri proučevanju mednarodnih odnosov je treba pregledati vse gradivo o mednarodnih povezavah, gradivo komisije za manjšinska in izseljenska vprašanja, KO za vprašanja naših delavcev na začasnem delu v tujini, KO za pomoč žrtvam imperialistične agresije in narodnoosvobodilnim gibanjem, komisij za politično in idejno-vzgojno delo ipd.; za poznavanje založniške dejavnosti SZDL in njenega vpliva na slovenske revije in časopise, radio in televizijo je pomembno proučiti gradivo komisij za tisk, za založniško dejavnost, za politično in idejno-vzgojno delo, poleg tega pa je treba raziskati gradivo tiskovnega sveta, skupine za kulturo in tisk, sekcije Tisk in RTV kot instrument samouprave, vse gradivo o ustanoviteljskih razmerjih GO oziroma RK SZDL Slovenije ipd.; za področje socialne in zdravstvene politike je treba spoznati npr. gradivo sveta za socialno in zdravstveno politiko, koordinacijskega odbora za razvijanje in uveljavljanje socialistične solidarnosti, KO za načrtovanje družine, KO za družbeni položaj in aktivnost invalidov, KO za boj proti alkoholizmu in narkomaniji ipd.). Vendar pa je bila večina pomembnejših tem in problemov obravnavanih tudi na sejah GO oziroma RK in

njenih organov (IO, predsedstva itd.). Vsaka seja predstavlja arhivsko enoto, ki je sestavljena iz dveh delov. Prvi del vsebuje dnevni red seje, drugi del pa vse vrste gradiva, ki so ohranjene za določeno sejo: priprave na sejo, vabila, sezname vabljenih, sejne zapisnike, govore, referate in resolucije (predvsem takrat, ko niso bili vključeni v zapisnik ali če so izšli v posebni brošuri ali publikaciji), gradivo za sejo in sklepe, sprejete na seji, ter korespondenco, ki je nastala na podlagi teh sklepov. Doslej je bilo popisano sejno gradivo za obdobje od 1945 do 1977, gradivo za obdobje od 1977 do 1990 pa je še v postopku urejanja.

Pri vrednotenju arhivskega gradiva Socialistične zveze moramo vedno izhajati iz dejstva, da je bila le-ta ena od tako imenovanih družbenopolitičnih organizacij (DPO). To dejstvo namreč ni vplivalo le na njen organizacijski razvoj in pristojnosti, ampak tudi na pomen njenega arhivskega gradiva. Zato je treba najprej spoznati položaj, ki so ga te organizacije imele v obdobju socialistične Jugoslavije, potem pa še vlogo, ki je pripadla Socialistični zvezi. DPO so bile "organizacije posebne vrste."⁵ Niso bile zamišljene kot politične stranke v parlamentarnih demokracijah, ampak kot "specifična oblika interesne organiziranosti delovnih ljudi in občanov na področju, kjer se ti interesi izražajo v obliki ideologije, politike, znanosti, splošnih družbenih interesov in podobno". Njihov obstoj je bil nujno potreben.

Socialistična družba naj namreč ne bi bila "sestavljena samo iz množice parcialnih interesov, neposredno povezanih z življenjskimi, delovnimi, ustvarjalnimi in kulturnimi pogoji in težnjami človeka, ampak tudi iz celovite idejne, politične, znanstvene, kulturne in miselne nadstavbe nasploh". To nadstavbo pa so predstavljale DPO, ki naj bi omogočale tudi "neposredno povezovanje vodilnih idejnih in političnih sil družbe in posebno Zveze komunistov Jugoslavije z najširšimi delovnimi množicami."⁶ Skratka, KPJ je že pred koncem druge svetovne vojne vzpostavila celo mrežo tovrstnih organizacij kot svojih transmisij, s pomočjo katerih je hotela razširiti svoj vpliv na čim širše ljudske množice.⁷ Načini in oblike njihovega delovanja pa so se v skladu z načeli dialektičnega materializma ves čas spreminjali.

⁵ Družbenopolitične organizacije, Enciklopedija Slovenije 2, Mladinska knjiga, Ljubljana 1988, str. 380.

⁶ Edvard Kardelj, Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, Komunist, Ljubljana 1977, str. 177.

⁷ Branko Petranović, Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove, Beograd 1969, str. 108; Branko Petranović, Sindikati od obnavljanja do uvodenja samoupravljanja 1945-1950, Zbornik 50 godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji, Beograd 1969, str. 184.

V obdobju od leta 1946 do 1953, dr. Makso Šnuderl, utemeljitelj ustavnega prava na pravni fakulteti v Ljubljani, ga je poimenoval "razdobje ljudske demokracije", naj bi potekalo "nadaljevanje revolucionarne ljudske oblasti iz narodnoosvobodilne vojne, ko si je ljudstvo pod vodstvom KP in združeno v Ljudski fronti osvojilo politično oblast s tem, da je odstranilo meščanski razred in njegove politične stranke s položajev politične in ekonomske oblasti, odstranilo meščanski državni in pravni red, ustvarilo nove oblike za nove nosilce oblasti, v katerih so predstavniki prej zatiranih razredov izvrševali oblast." Odgovornost za utrditev in vsebinsko ter organizacijsko zgraditev nove oblasti je "kot predstavnik delavskega razreda in v imenu ljudstva" prevzela KPJ. Zasedla je vse "neposredno ključne položaje", tako v zveznih in republiških organih kot tudi v ljudskih odborih. Za "utrjevanje zavesti ljudskih množic", njihovo seznanjanje z novim družbenim redom in za "usposabljanje delavskega razreda za politično dejavnost" pa so bile zadolžene tudi druge DPO, še zlasti OF. Ta naj bi vplivala na najširše ljudske množice, sindikati pa naj bi oblikovali ustrezno miselnost tako imenovanega delavskega razreda.⁸

Obdobje ljudske demokracije naj bi bilo le prehodno obdobje, v katerem "še vladajo politične sile v imenu ljudstva" in v katerem "birokratizacija pomeni nevarnost, da postane družbena sila sama za sebe in s tem protidemokratska". Temu obdobju je kot "nadaljevanje in dopolnitev" sledilo obdobje tako imenovane socialistične demokracije.⁹ Ustavni zakon FLRJ iz leta 1953 je zagotovil samoupravljanje delovnih ljudi na področju prosvete, kulture in socialnih služb, republiški ustavni zakoni pa so to področje razširili še na znanost in zdravstvo.¹⁰ Namesto "vladanja v imenu ljudstva" naj bi s samoupravljanjem nastopilo "neposredno vladanje ljudstva". Komunistična partija, preimenošana v Zvezo komunistov, naj bi postala "inspirator, organizator in motor političnega življenja s socialistično vsebino in z namenom izgraditi socialistični družben red", Ljudska fronta (Osvobodilna fronta), ki se je preoblikovala v Socialistično zvezo delovnega ljudstva Jugoslavije, pa naj bi prevzela "odgovornost za aktivno razpravljanje o vseh gospodarskih, kulturnih in političnih zadevah".¹¹

Pri ugotavljanju vloge in pomena DPO pa naletimo na precej problemov, saj poznavanje arhivskega gradiva neke organizacije marsikdaj ne zadošča, pa tudi z opredelitvami ustavnih

dokumentov si ne moremo vedno pomagati. Čeprav naj bi imele te organizacije "izredno pomembno vlogo temeljnih gibalnih sil družbenega razvoja", pa se je njihov vpliv "pretežno uveljavljal prek državnih organov in na direktiven način".¹² Ustavni dokumenti iz prvega povojnega obdobja, zvezna ustava iz leta 1946, ustavni zakon o temeljih družbene in politične ureditve Federativne ljudske republike Jugoslavije in o zveznih organih oblasti iz leta 1953, pa tudi ustrezni republiški ustavni dokumenti (ustava LRS iz leta 1947 in ustavni zakon o temeljih družbene in politične ureditve in o organih oblasti Ljudske republike Slovenije iz leta 1953), jih sploh niso omenjali, tako "da je bilo nasprotje med ustavnim obravnavanjem družbenopolitičnih organizacij in njihovo dejansko vlogo v družbeni praksi takrat zelo veliko".¹³

Pojem socialistične demokracije "kot skupnost načel o družbeni in državni ureditvi" je bil opredeljen šele v ustavi SFRJ iz leta 1963 in v ustavah socialističnih republik ter v statutih političnih skupnosti in delovnih organizacij.¹⁴ Ustava SFRJ iz leta 1963 je bila tudi prvi ustavni dokument, v katerem so bile omenjene DPO. Opredeljene so bile kot tista vrsta organizacij, v katere se združujejo občani na prostovoljni podlagi, zato da lahko dajejo pobude za različne "družbene aktivnosti", nadzorujejo delo oblastnih organov in "drugih nosilcev javnih funkcij, ustvarjajo norme medsebojnih odnosov in dajejo oporo državnim organom, organom družbenega samoupravljanja in organizacijam, ki opravljajo zadeve javnega pomena".¹⁵ Uvodni del zvezne ustave iz leta 1963 posebej določa dejavnosti treh DPO: ZKJ, SZDLJ in sindikatov. Socialistična zveza je opredeljena kot "prostovoljna demokratična zveza občanov" in kot "najširša

¹² Majda Strobl, Ivan Kristan, Ciril Ribičič, Ustavno pravo SFR Jugoslavije (Tretja, spremenjena in dopolnjena izdaja), Pravna fakulteta v Ljubljani, Ljubljana 1981, str. 225 (Odslej: Strobl, Kristan, Ribičič, Ustavno pravo...).

¹³ Prav tam. Po mnenju dr. Cirila Ribičiča je to dejstvo mogoče delno razložiti na ta način, "tudi so bili ti ustavni teksti še v precejšnji meri omejeni na določila o organizaciji in pristojnosti državnih organov in niso posvečali toliko pozornosti temeljnemu družbenoekonomskemu in družbenopolitičnemu odnosu, kot to velja za kasnejše ustavne določbe" (Strobl, Kristan, Ribičič, Ustavno pravo..., str. 225). Dr. Dušan Nečak pa je napisal, da je to "veliko nesorazmerje med dejansko vlogo družbenopolitičnih organizacij in njihovim normativnim urejanjem" izhajalo neposredno "iz izzadavne prakse narodnoosvobodilnega boja, kjer se tudi v ključnih dokumentih o vlogi KPJ govori razmeroma skupo ali nič, saj je bilo to potrebno zaradi strategije in taktike vodstva NOB tako na notranjepolitičnem kot tudi na mednarodnem področju" (Dušan Nečak, Opis vloge in pomena družbenopolitičnih organizacij v Sloveniji po osvoboditvi, Arhivi, letnik VI, št. 1-2, Ljubljana 1983, str. 35).

¹⁴ Šnuderl, Politični sistem..., str. 90.

¹⁵ Ustava SFRJ iz leta 1963, Uvodni del/IV.

⁸ Makso Šnuderl, Politični sistem Jugoslavije, Prva knjiga, Družbeno-politična in ekonomska ureditev, Ljubljana 1965, str. 37 (Odslej: Šnuderl, Politični sistem...).

⁹ Prav tam, str. 53.

¹⁰ Prav tam, str. 51.

¹¹ Prav tam, str. 53.

opora družbeno-politične aktivnosti in družbenega samoupravljanja delovnega ljudstva", v kateri občani obravnavajo različna družbenopolitična vprašanja, usklajujejo mnenja in sprejemajo politične sklepe o teh vprašanjih, izražajo mnenja o delu državnih in samoupravnih organov ter drugih nosilcev javnih funkcij in nadzorujejo njihovo delo, si prizadevajo za uresničevanje vseh tistih oblik družbenopolitičnega življenja, ki vzpodbujajo razvoj socializma in demokracije, kjer lahko uveljavljajo svoje volilne in druge pravice, ustvarjajo razmere za udeležbo mladine in njenih organizacij v "družbenem in političnem" življenju, se zavzemajo za uveljavitev humanih medčloveških odnosov, "za razvijanje socialistične zavesti in norm socialističnega načina življenja" ter se borijo proti tistim pojavom, "ki so napoti razvoju socialističnih in demokratičnih družbenih odnosov ali jim kako drugače škodujejo".¹⁶ Socialistična zveza naj bi predstavljala novo obliko političnega združevanja, "sredstvo političnega samoupravljanja, s katerim se oblikuje vpliv politike ljudi na družbene organe", hkrati pa bi morala biti "šola političnega samoupravljanja in oblikovalka socialistične zavesti".¹⁷

Ustava SFRJ iz leta 1974 in skladno z njo tudi ustava SR Slovenije je sicer obdržala splošne formulacije o pomenu in vlogi DPO, le da je njihovo dejavnost še natančneje opredelila. Funkcije DPO, predvsem ZK, SZDL in sindikatov "kot pobudnikov in nosilcev politične dejavnosti za razvoj socialistične revolucije in socialističnih samoupravnih odnosov", so opredeljene v uvodnem delu med temeljnimi načeli, v normativnem delu pa je posameznim DPO zapupano neposredno izvrševanje določenih funkcij na področju upravljanja družbe.¹⁸

Zveza komunistov je bila tudi v ustavi iz leta 1974, podobno kot v prejšnji,¹⁹ opredeljena kot "vodilna idejna in politična sila delavskega razreda". Taka ustavna opredelitev ji je zagotavljala vodilno vlogo tudi "pri združevanju in usmerjanju aktivnosti vseh organiziranih subjektivnih sil". Posebna vloga Zveze komunistov je omenjena tudi v tistem delu ustave, ki sicer govori o Socialistični zvezi. Zveza komunistov je namreč opredeljena kot vodilna idejna in politična sila znotraj Socialistične zveze, le-ta pa kot najširši temelj družbenopolitične dejavnosti delovnih ljudi, občanov in vseh organiziranih socialističnih sil, združenih v tej organizaciji.²⁰ Socialistična zveza namreč ni združevala delovnih ljudi in občanov le kot posameznikov, ampak je združevala tudi njihove družbenopolitične in druge socialistično usmerjene organizacije ter društva,

ki naj bi pod vodstvom Zveze komunistov ustvarjale politično in akcijsko enotnost ter usmerjale družbeni razvoj na temeljih oblasti in samoupravljanja delavskega razreda. To pa je pomenilo, da so se delovni ljudje lahko združevali v socialistično zvezo tudi posredno, organizirani v DPO ali združeni v družbenih organizacijah, društvih in drugih oblikah interesnega združevanja. Zaradi tega Socialistična zveza ni bila samo "zveza socialistično usmerjenih delovnih ljudi in občanov", ampak tudi "enotna fronta organiziranih socialističnih sil pod vodstvom zveze komunistov".²¹

V uvodnem delu ustave iz leta 1974 so bile dejavnosti Socialistične zveze v primerjavi z ustavo iz leta 1963 razširjene in še natančneje opredeljene. V okviru Socialistične zveze naj bi namreč obravnavali vprašanja z vseh področij družbenega življenja, dajali pobude in zavzemali politična stališča do teh vprašanj, dajali smernice svojim delegatom v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti, določali skupna merila za volitve delegacij v delovnih organizacijah, krajevnih skupnostih in drugih samoupravnih organizacijah ter za volitve delegatov v skupščine družbenopolitičnih skupnosti, obravnavali kadrovske politiko in določali merila za izbiro kadrov, spremljali delo oblastnih in samoupravnih organov ter nosilcev javnih in drugih družbenih funkcij ter nadzorovali njihovo delo, ustvarjali možnosti za udeležbo mladine in njenih organizacij v družbenem in političnem življenju, zagotavljali obveščenost delovnih ljudi in občanov ter vplivali na informacijski sistem, si prizadevali za humane medsebojne odnose, za razvijanje socialistične demokratične zavesti in pravih socialističnega načina življenja ter za odpravo tistih pojavov, ki ovirajo ali škodujejo razvoju socialističnih samoupravnih odnosov. Družbenopolitične skupnosti so bile po ustavi Socialistični zvezi dolžne zagotoviti materialne in druge možnosti za uresničevanje njenih ustavnih funkcij.²²

V normativnem delu ustave pa so bile še posebej opredeljene dejavnosti SZDL v postopku kandidiranja in volitev članov delegacij in delegatov družbenopolitičnih organizacij ter funkcionarjev družbenopolitičnih skupnosti. Kandidate za člane delegacij, tako v Socialistični zvezi kot tudi v sindikalnih organizacijah, naj bi predlagali in določali delovni ljudje sami, SZDL in sindikati pa naj bi v sodelovanju z drugimi DPO zagotovili "takšen demokratičen kandidacijski postopek, ki bo omogočal delovnim ljudem, da pri predlaganju in določanju kandidatov svobodno izražajo svojo voljo".²³

Največja novost ustave iz leta 1974 v zvezi z DPO pa je bila v tem, da so te organizacije

¹⁶ Ustava SFRJ iz leta 1963, Uvodni del/V.

¹⁷ Šnuderl, *Politični sistem...*, str. 196.

¹⁸ Strobl, Kristan, Ribičič, *Ustavno pravo...*, str. 225, 226.

¹⁹ Ustava SFRJ iz leta 1963, Uvodni del/VI.

²⁰ Ustava SFRJ iz leta 1974, Uvodni del/VIII.

²¹ Strobl, Kristan, Ribičič, *Ustavno pravo...*, str. 231, 232.

²² Ustava SFRJ iz leta 1974, Uvodni del/VIII.

²³ Strobl, Kristan, Ribičič, *Ustavno pravo...*, str. 231.

postale eden od temeljev skupščinskega sistema, njihovi delegati pa so bili neposredno vključeni v sestavo skupščin družbenopolitičnih skupnosti.²⁴ Ta vključitev naj bi preprečila birokratizacijo državnih in partijskih organov, do katere je pod vplivom stalinistične teorije in prakse prihajala v prvih letih po končani 2. svetovni vojni, onemogočila pa naj bi tudi uveljavitev tiste usmeritve, ki se je pojavila pozneje, zlasti po letu 1966, in je zagovarjala popolno nevmešavanje DPO v državno odločanje. Vključevanje delegatov DPO v skupščinska odločanja naj bi preprečila spoj državnega in partijskega aparata, hkrati pa vsem DPO zagotovilo odločilen vpliv na usmerjanje socialističnega samoupravnega razvoja države.²⁵

Ustava SR Slovenije je določala, da morajo DPO v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti vplivati na odločitve "glede vprašanj uresničevanja, razvoja in varstva z ustavo določenega socialističnega samoupravnega sistema", torej odločati "o vprašanjih temeljne samoupravne socialistične usmeritve".²⁶ DPO so bile po svojih delegatih dolžne preverjati, če se v vseh aktih skupščine konkretizira njihova programska usmeritev in pri tej konkretizaciji tudi odgovorno sodelovati. Družbenopolitični zbor je enakopravno z drugima dvema zboroma odločal o vseh zadevah, izjema se je pojavila le pri družbenopolitičnih zbora občinskih skupščin, ki so samostojno opravili glasovanje o listi kandidatov za družbenopolitični zbor skupščine SR Slovenije, kar pa je bilo določeno že z ustavo SFRJ. Vendar pa DPO s sodelovanjem svojih delegatov v družbenopolitičnem zboru niso bile dolžne prevzeti odgovornosti za vsako posamezno odločitev skupščine, saj naj bi te organizacije ohranile "samostojen in kritičen odnos nasproti sprejetim aktom skupščine in njihovega uresničevanju".²⁷

Posebna vloga pa je ustava namenila SZDL, ko je določila, "da zveza komunistov in druge družbenopolitične organizacije uresničujejo v socialistični zvezi politično in akcijsko enotnost".²⁸ Takšna vloga je imela Socialistična zveza tudi v delegatskem sistemu, pri usklajevanju stališč DPO in pri oblikovanju smernic za delegate družbenopolitičnih zborov občinskih skupščin in skupščine SR Slovenije. Po statutu SZDL Slovenije je konferenca socialistične zveze opravljala funkcijo delegacije za delegate DPO in oblikovala "stališča o pomembnih vprašanjih razvoja in socialističnih samoupravnih odnosov", in sicer še pred tem, ko je o njih razpravljal družbenopolitični zbor. Delegati DPO so bili v družbenopolitičnem zboru dolžni ustvarjalno in

utemeljeno uveljaviti tista stališča in smernice, ki jih je oblikovala konferenca SZDL oziroma njeno predsedstvo, vendar pa s tem še ni bila izključena možnost, da bi se delegati o posameznih vprašanjih predhodno posvetovali tudi z vodstvi drugih družbenopolitičnih organizacij, v katere so bili včlanjeni.²⁹

Pomen arhivskega gradiva SZDL izhaja torej iz posebne vloge, ki ji je bila dodeljena v ustavnih dokumentih. Socialistična zveza je bila najširša DPO, saj je bil njen član lahko vsak državljan, ki je izpolnil 18 let in je tako imel splošno volilno pravico, ki je sprejemal program in statut Zveze ter se je vpisal v eno izmed njenih osnovnih organizacij.³⁰ Bila je temeljni dejavnik, ki je skrbel za uresničevanje politike, ki jo je seveda določila KP oziroma ZK. Zaupana ji je bila namreč vloga pobudnika za širitev in uveljavljanje socialističnih družbenih odnosov prav na vseh področjih življenja v republiki. Tako je npr. Republiška konferenca SZDL Slovenije v drugi polovici sedemdesetih let imela npr. 40 svetov, odborov, koordinacijskih odborov in komisij za ta delovna področja: družbenoekonomski in politični položaj ter samoupravna organiziranost delovnih ljudi in občanov, ljudska obramba in družbena samozашčita, družbenoekonomski odnosi in ekonomska politika, socialna in zdravstvena politika, varstvo okolja, vzgoja in izobraževanje, kultura, raziskovalno delo, telesna kultura, družbenoekonomski in politični položaj žensk, organiziranost in razvoj SZDL ter kadrovska politika, družbene organizacije in društva, odnosi med socialistično samoupravno družbo in verskimi skupnostmi, družbeni sistem informiranja, mednarodni odnosi. Če pa uporabnik nima dovolj časa za natančno proučevanje gradiva posameznega delovnega področja, ali pa če želi dobiti le okvirno sliko, lahko iz sejnega gradiva republiškega vodstva OF oziroma SZDL razmeroma hitro dobi osnovni pregled problematike, s katero se je Socialistična zveza ukvarjala v vseh 45-letih svojega delovanja. Na podlagi tega gradiva se lahko uporabnik seznaní z osnovnim dogajanjem na področjih notranje in zunanje politike, ljudske obrambe, gospodarstva, zdravstva, sociale, kulture, znanosti itd. SZDL pa ni združevala le posameznikov, ampak tudi številne organizacije in društva, kot ustanovitelj različnih časopisov in revij pa je imela pomembno vlogo tudi v odnosu do slovenskega tiska.

"Posebej pa je treba izpostaviti vlogo SZDL v postopku kandidiranja in valitev članov delegacij in delegatov družbenopolitičnih organizacij ter funkcionarjev družbenopolitičnih skupnosti, pa tudi pri spremljanju in ocenjevanju njihovega dela." Skratka, SZDL je pomenila "isto družbenopolitično organizacijo, ki je potem, ko je KPJ

²⁴ Prav tam, str. 233.

²⁵ Prav tam, str. 234.

²⁶ Prav tam, str. 234.

²⁷ Prav tam, str. 234-235.

²⁸ Prav tam, str. 235.

²⁹ Prav tam.

³⁰ AS, RK SZDL Slovenije, fasc. 35, Statut SZDL Jugoslavije, 1953.

opustila vlogo klasične stranke, prevzela od nje najpomembnejšo strankarsko značilnost, nastop na volitvah.³¹ Z uvedbo družbenopolitičnih zborov v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti so družbenopolitične organizacije postale del skupščinskega sistema. "Tako naj bi se krepil položaj skupščin, saj se je v povojnem času vpliv družbenopolitičnih organizacij uveljavljal pogosto predvsem preko izvršilnih državnih organov, kar je krepilo izvršilno funkcijo, včasih pa jo je ZK deloma celo prevzemala nase."³²

Mogoče bi bilo torej pričakovati, da se bo vpliv ZK začel manjšati, "zanimivo pa je, da so bili ob uvedbi družbenopolitičnih zborov mnogo glasnejši in številnejši pomisleki, češ da obstoji nevarnost ponovnega spajanja ZK z oblastno strukturo kot pa ugovori, da družbenopolitični zbori ne predstavljajo zadostnega poročstva za učinkovit vpliv ZK in drugih organiziranih socialističnih sil na sprejemanje oblastnih odločitev."³³

Zaradi vsega tega je njeno arhivsko gradivo, kakor je napisal prof. dr. Dušan Nečak, "za zgodovinarja, ki hoče raziskovati konkretni družbeni razvoj pri nas, nepogrešljivo."³⁴ Ob tem pa se je treba zavedati, "da so bile seje IO OF nekako od leta 1946 do 1950 "čisto formalistične", da so navzoči "več ali manj poslušali

rezultate mnenj, ki so bila že ugotovljena na sestanku CK³⁵ in da navadno ljudi ni bilo do leta 1950 skoro nobene prave diskusije".³⁶ KPI se je na svojem 6. kongresu novembra 1952, ko se je preimenovala v ZKJ, sicer izrekla za ločitev partijske in državne oblasti, vendar pa je Josip Broz Tito že na istem kongresu poudaril, da "Zveza komunistov Jugoslavije ne le ne zmanjšuje svoje vloge in odgovornosti za uspešni razvoj socializma, marveč jo še veča", in da le "zavrača določene škodljive metode", ki so "v Sovjetski zvezi privedle komunistično partijo v položaj pomožnega žandarja birokratskega upravljanja".³⁷ Spremembe so narekovali tako zunanji kot notranji razlogi: nadaljevanje sodelovanja v mednarodnem socialističnem gibanju je zahtevalo opustitev sovjetskih metod, "ki so zastrašile svet", obenem pa se je jugoslovansko politično vodstvo zavedalo, da je nadaljnji razvoj socializma v neki državi odvisen od zavesti državljanov in ne le od materialnih razmer.³⁸ Tako se je KPI iz neposredne voditeljice spremenila v idejno vzgojiteljico, dotodanje direktivno vodenje naj bi nadomestila moč "prepričevanja," svojo novo vlogo pa je lahko najuspešneje uresničevala prav v okviru najširše in najbolj množične organizacije - v Socialistični zvezi.³⁹

³¹ Dušan Nečak, *Oris vloge in pomena družbenopolitičnih organizacij v Sloveniji po osvoboditvi*, Arhivi VI, št. 1-2, Ljubljana 1983, str. 37.

³² Prav tam.

³³ Prav tam.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Mišljen Centralni komite Komunistične partije Slovenije.

³⁶ AS, RK SZDLS, skatla 25, Zapisnik IO OF Slovenije 12. 12. 1952, izjava dr. Maksa Šnuderla, str. 14.

³⁷ *Bomba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo*, VI. kongres Komunistične partije Jugoslavije (Zveza komunistov Jugoslavije), Ljubljana 1952, str. 97.

³⁸ Prav tam, str. 96.

³⁹ Mateja Režek, *Začetki delovanja Socialistične zveze delovnega ljudstva, Prispevki za novejšo zgodovino XXXVI*, Ljubljana 1996, str. 121-131 in AS, RK SZDLS, skatla 25, Zapisnik seje IO OF Slovenije 12. 12. 1952.